

DEĞNEK, DEMEK, DEM / DEMLEMEK / DEMLİK, DEMİR, DEMİR-KAZIK, DAMITMAK, DAMAK, DAMLA Sözcüklerinin Köken Birliği Hakkında

An article about the Common-Origin of "DEĞNEK, DEMEK, DEM / DEMLEMEK / DEMLİK, DEMİR, DEMİR-KAZIK, DAMITMAK, DAMAK, DAMLA" Words

'DEĞNEK' sözcüğü Türk dilinin farklı ağızlarında 'DEYNEK' biçiminde de seslendirilmektedir ve dil bilimine göre bu sözcüğün yazılı eski örneği Eski Türkçe döneminde "degenek" (öyle ki dil bilimi bu sözcüğü 'deg-enek' biçiminde bölerek incelemiş) ve sözcüğün anlamı "ağaç sopa" olarak açıklamıştır.

'Değnek' sözcüğüne gelmeden önce **ÇOMAK, ÇUBUK, SAP, SOPA** ve **ÇÖP** sözcüklerinin ortak kökten ses değeri olarak ve anlamca ayrılmış sözcükler olduğunu diğer bir makalemizde örnekleri ile yazmış olduğumuzu söyleyelim. Değnek sözcüğünün kökeni çomak, çubuk, sap, sopa, çöp sözcüklerinden farklıdır. Bu sözcüklerin tamamının veya onların geçmiş kökteşlerinin Sümer dilinde birden fazla yazılı örneği vardır. Bu sözcüklerin bir kısmı dil bilimcilere göre Türk dili kökenli değildir diye açıklansa da bunların tamamının kökleri Ön-Türk diline bağlantılıdır ve köken olarak gösterilen dillerde geçmiş bir kökü ise yoktur. Bu konuları detayları ile diğer makalemizde açıkladık.

Sümerce "kamış", "saz", "hasır-otu" anlamları olan¹ "ŞUB" sözcüğü 'değnek' sözcüğü dışında kalan diğer sözcüklerin yazılı en eski örneği olan kökteşidir. Bu sözcüğün, baştaki "Ş" sesinin "Ç" sesine dönmüş hali ile "ÇUB-" (çöp ve çubuk/çüb+ek) sözcükleri ile ve baştaki "Ş-" sesinin "S-" sesine ve sondaki "B" sesinin de "P" sesine dönüşmüş hali ile de "SOP-" (sap ve sopa sözcükleri olarak) Türk dili ağızlarında binlerce yıldır yaşamaktadır.

"Sap" sözcüğü "bıçak veya kılıcın elle tutulan kısmı" anlamında 1000 yılından önce Uygur-Türk dilindeki yazılı metinlerde geçmektedir².

Bu sözcük, alfabe transkripsiyonu ve okumaları tarafımızdan yapılan 1404 ila 1438 yıllarına karbon tarihleme yöntemi ile tarihlenmiş yaklaşık 600 yıllık ATA el-yazmasında (Dünya üzerinde halen 'Voynich El Yazması' olarak bilinen eserde) "SAP+ÖRÜ"/"SAP+ORU" şeklinde ve "tahta saplardan yapılan örülen çit/duvar, kesilerek bir araya toplanmış (orulmuş) saptar" anlamında görülmüştür. Bu sözcük ATA el yazmasında "sap+oru"/"sap+örü" olarak da okunabilmekte ve cümle olarak incelendiğinde her iki anlamın da bu kelimelerin geçtiği cümlelere doğru şekilde oturduğu görülmektedir³.

¹ [Aydın, Nafiz ; "Büyük Sümerce Sözlük", 2013 TDK yayınları, Ankara / ISBN 978-975-16-2609-7]

² [Bknz SAP sözü <etimolojiturkce.com>]

³ [Voynich-el yazması sayfa (folio) 39r 6. Sıra son kelime "SAP-ÖRÜ/SAP-ORU" / Alfabe Transkripsiyonu için kaynak: A. Ardic, Ata Team Alberta (ATA-Turkicresearch) / "Voynich Manuscript Revealed", Voynich Manuscript Research Published on Feb 22, 2018].

Böylelikle bu gün Rus diline geçmiş olan ‘bahçe duvarı’, ‘sınır çiti’, ‘çit’/‘duvar’ gibi anlamlara gelen ‘ZABOR’ kelimesinin Türk dilinde farklı ağızlarda **SAP+OR** / **SAP+ÖR** / **SAP+ÖRÜ** / **SAP+ORU** biçimlerde seslendirilebilen bileşik kelimesinden veya bu iki sözün ardı-ardına söylenmesinden alıntılanmış olma ihtimalinden bahsedebilmekteyiz. ATA El yazmasında “**SAP**” sözcüğümüz pek-çok sayfada farklı anlam ve türemeleri ile birlikte geçmektedir. Sözcüğün Eski Türkçe ‘SAK’ biçiminde kullanıldığı da bilinmektedir ve ‘SAK’ söylenişi halen Türk dilinin belli ağızlarında işlektir. (Bu örnekte bahsettiğimiz ATA el yazması (folio) 39r, 6. sırada son kelime “**SAP-ÖRÜ/SAP-ORU**” olarak geçmektedir ve daha fazla kelime ve cümle okuma örneklerini ve kelime eklerinin çözümlenmesine ait örnekleri ayrıca paylaşmaktayız.)

Sümerce “**ŞİTA**” olarak geçen ve “**silah**”, “**çomak**”, “**tören-asası**” gibi anlamlara geldiğini dil bilimcilerin yazdığı⁴ sözcük bugün dilimizde ‘ÇİTA’ ve ‘ÇİTA’ biçimlerinde yaşamaktadır. Bu konuda ‘çomak, sopa, sap, çita, çırpı, çöp, tel, fidan’ sözcüklerinin kökeni hakkında bilgiler aktardığım diğer makalemizde açıklamalarda bulunmuştuk.

Birbirine yakın anlamlardaki bu sözcükler geçmişte de birbirine bu kadar yakın anlamda mıydı? İşte bu kısa makalemizde bu konu hakkında yazacağız.

‘**Değnek**’ sözcüğümüz bugün burada andığımız diğer sözcüklere yakın anlamda (bir ağaç parçası veya sopa anlamında) kullanılıyor olsa da sözcük kökleri geçmişte kullanımının biraz farklı olabileceği bilgisini bize vermektedir.

Yani ‘**değnek**’ sözcüğü anlamca bunlardan bir kadar farklıdır ve bu sözcüğü dil biliminin adreslediği alan dışında olmakla ayrıca irdelemekte de fayda görmekteyim.

Eski Türkçe “**deg-enek**” sözcüğü dil bilimine göre “ağaç sopa” anlamında⁵. Bana göre ise kelime bu şekilde gösterilse de, aslında bu sözcüğü ‘**deg-enek**’ önermesi dışında bir de “**degen-ek**” olarak da incelemekte fayda olacaktır.

Kıpçak Türk ağızlarında “**sopa, değnek**” anlamında olmakla [Codex Cumanicus, 1303] “**tigenek**” biçiminde geçmektedir. Türkiye Türkçesi ile [Darir, Anternâme terc., 1390 yılından önce] “ellerine galiz ağaçlar ve **degenekler** alurlardı” cümlesinde (kelime **degen-ekler** olarak) geçiyor. Yani bu eski yazılış biçiminde “**deg-enek**” biçiminde geçmiyor fakat açıkça “**degen+ekler**” biçiminde geçmektedir. Bu durumda bu sözcüğü dil bilimcilerin işaret ettiği gibi “**deg-enek**” biçiminde bölmek anlamsızdır. Sözcük zamanla ses değeri bakımından kısalmış veya bir kadar değişime uğramış olsa da artık sözcüğün bütünü “**degen+ekler**” biçiminde görülmüştür.

Türkiye Türkçesinde sözcükler içerir bir kaynak olarak [Meninski, Thesaurus, 1680’de] bu sözcük “**degenek**” biçiminde geçmektedir. Bu sözcük için bazı dil bilimciler Eski Türkçe **teg-** “**vurmak, dövmek**” fiilinden Türkiye Türkçesinde +AnAk ekiyle türetilmiştir⁶ açıklaması yapmışlardır. ‘**Degen+ek**’ veya (dokunan+ek), değmek/degmek sözüne ve ‘**değ-**’ köküne bazı ağızlarda “dokunmak/temas-etmek”, “hatırına dokunmak”, “incitmek”, “ulaşmak”, ve “değeri olmak” gibi anlamlar da yüklediği görülmektedir.

⁴ [Aydın, Nafiz ; “Büyük Sümerce Sözlük”, 2013 TDK yayınları, Sayfa 661 /Ankara / ISBN 978-975-16-2609-7]

⁵ [Değnek sözcüğünün anlamı için bakınız; <sozce.com>]

⁶ [Değnek sözünün kökeni hakkında kısmi bilgi edinmek için bakınız; S.Nisanyan-sozluk, 2018]

Ben bir ad olarak “**değnek**” tanımı yaparken; bu sözü; “**Uzaktan dokunmaya veya yön göstermeye yarayan tahta çubuk veya sopa**” olarak tanımlamaktan yanayım. (Bir anlamda, “Çobanların elindeki değnek ile koyunlara hafifçe vurarak veya vuracakmış gibi yaparak onları yönlendirdikleri sopa, çubuk veya tahta parçasına bir alet olarak yüklenmiş bu görevden/işlevden türeme isimdir”.)

“**Değnek**” sözcüğü Eski-Türkçe “teg-“, "vurmak, dövmek" fiilinden Türkiye Türkçesinde ‘-an+ak/-en+ek’ ekiyle türetilmiştir. Nisanyan sözlüğünde ek açıklama olarak; --“Yeni-Yunanca “dekaníki / δεκανίκιον (koltuk değneği) sözcüğünün Türkçeden alıntı olduğu varsayılabilir” açıklaması yapılmıştır.

Yunanca seslendirilişinin sondaki “-iki” hecesi bizim dilimizde “+eki” olarak seslendirilen sözcüğümüzdür ve aynı ses değeri ile sözcük hem ‘iki’ hem de ‘eki’ halini de almış olarak dilimizde mevcuttur. Fakat dil bilimcilerin bir bölümü ‘iki/eki/ek’ sözcükleri ile ‘-ak/-ek’ sözcük eki arasında bir bağ görmezler. Bu yazımızda bugünkü sözcük eklerinin neden geçmişte birer bağımsız sözcük olduğu hakkındaki görüşümüze değinmiştim. Bu sözcüğün “değen+ek-i / değen+ek” şeklinde iki sözcüğün birleşmesinden türetilmiş olduğunu düşünebiliriz.

Eski-Türkçe: [Orhun Yazıtları, 735] “Değmiş” sözcüğü “alp er biziğe tegmiş erti” (bize ulaşmış/saldırmış idi) olarak geçmektedir. Orhun yazıtları elbette bu sözcüğün yazılı olarak görülebileceği tek kaynak-da değildir.

Bu sözcük Eski-Türkçe “**teg-**“ "ulaşmak, erişmek, yetişmek, eşdeğer olmak" anlamındaki fiildir. Ancak bu fiilin hem eski Türkçe hem bu günkü lehçelerden bazılarında “dokunmak” anlamı da vardır. “Bir çubuk ile bir sopa veya değnek ile dokunmak” gibi.

Değnek sözcüğü her ne kadar sözlüklerde "değ+enek", şeklinde bileşenlerine ayrılmış gösterilse de bu sözcüğün de hecelere ayrılarak tekrar incelenmesi bize sözcüğün geçmişte kullanımı hakkında farklı bağlantılar gösteriyor. Bunu ‘degen+ekler’ biçiminde açıkladık fakat gerçekte en eski sözcük kökü ‘DEG-’ değil fakat ‘DE-’ de olabilir. Bu anlamda, bu "değen" (dokunan) sözcüğü kökünü (*de+eg-en/*de+ek-en şeklinde) bileşenlerine ayırarak, yani bu sözcüğün muhtemel esas kökünü "**DE-**" olarak varsayarak-da incelemekte fayda vardır.

Yani bu sözcük "**De- / Te-**" kökü üzerinden-de incelenmelidir. Muhtemel en eski ortak kök tek heceli "De-/Te-" sözcüğü olabilir. Bu kök sözcüğün geçmiş anlam içeriği dahilinde “değirmek (söylenmek, şikâyet-etmek, belli bir konudan veya bir konunun belli detayından bahsetmek/konuşmak, sözün özünü söylemek)”, “söz ile belli bir konuya dokunmak”, “denmek”, anlamları da olmalıdır. Üstelik bu kökten “derviş, dem, demlemek, demlik, demir, gibi kelimeler türetilmiş olabilir.

Çoğunlukla dil bilimciler arasında, bu gösterdiğim türetme sözcüklerin aynı kökten doğmuş olmadığını ve bunların bazılarının farklı köklerden türetildiğini söyleyecekler olacaktır.

Bunu söyleyecek kişileri bu kelimenin en erken kök anlamı hakkında derince düşünmeye davet edebilirim.

En erken kök anlamların nasıl doğduğunu anlamazsak “**demir**”, “**demlik**”, “**demek**” (söz söylemek) veya “**değnek**” gibi farklı anlamların nasıl olup-da aynı “de-/te-” ortak geçmiş kökten türemiş olabileceğini de anlamayız.

Burada bunun nasıl olduğunu anlatmaya çalışacağım ve en sonunda “**de-**” köküne dönüp konuyu değnek kelimesi ile bağlayacağım. Neticede dil bilimi adamları ile aynı fikirde buluşmak zorunda-da değiliz ancak farklı bir bakış açısı arayanlar için (dil biliminin yaptığı açıklamalara kıyasla daha mantıklı ve tutarlı olduğunu söyleyebileceğim) açıklamalarıma şu şekilde başlamak isterim;

“**De-/Te-**” kökünün geçtiği tespit edilen (en eski yazılı Eski-Türkçe kaynakta [Orhun Yazıtları, 735]) bu sözcük “bodun ança **timiş**” (halk şöyle demiş) tümcesi içerisinde geçmektedir. Burada bana göre “ança” kelimesinin “onca” yani ‘defalarca’ gibi bir anlamı daha olmalıdır ancak bu konuyu fazla dağıtmamak adına bu cümlenin çevirisinin “halk defalarca söylemiş” şeklinde de yapılabileceğini bir ara not olarak söyleyebilirim. Dediğim gibi bu tümce özelinde veya “anca” kelimesinin burada geçen anlamı üzerine yazmıyoruz ama buradan anladığımız kadarı ile incelediğimiz kök sözcük “**tē-**” (**de-**) “**söylemek/demek**” fiili kökteşi olarak evrilmiştir.

Bir de ayrı bir kökten gelme gibi görünen “**dem**” kelimesi var. “Dem vurmak”, (nefes vurmak, söz etmek) [Aşık Paşa, Garib-name, 1330]⁷.

Ancak ‘**dem-vurmak**’ sözcüğü bu sözlüklerde oldukça basit şekilde gerçek anlamından uzakta (veya kayma anlamı ile) tanımlanmış. Birçok sözlükte ‘**dem-vurmak**’ değiminin anlam karşılığı olarak ‘**bir şeyden söz etmek, konu açmak**’ açıklaması yer alır⁸. Gerçekte “dem-vurmak”; “**Sözün özünü/özetini/can alıcı yerini alıp onu söyleyerek yol göstermek veya can alıcı noktayı söylemek veya işin önemli yerini söyleyen kişinin konunun özünü bildiğine işaret etmek**” anlamındadır. Aynı zamanda “**bilginin elenip ayrılarak seçilmiş özünü/özetini ortaya koymak**” demektir.

Sözlüklere bakarsak “**dem**” kelimesinin kökeninin Fars diline bağlı olduğu yazılıyor. Buna göre kelime Orta-Farsça “**dam**” (nefes, soluk, an, zaman) sözcüğünden alıntıymiş. İlaveten bu Farsça sözcük-de Sanskritçe “dhāmi” veya “dhamāni” (nefes, soluk, üfleme) sözcüğü ile eş kökenli-imiş.

Bu sözcüğün köklerinin Farsçada olmadığını açıklayacağım. Öncelikle bu gün “**demir**” olarak ifade ettiğimiz kelimenin ilk hecesinin (kökünün) anlam içeriğine bakalım.

Kökler sözlüğünde (İsmet Zeki Eyüboğlu) “**DEM**”-kök kelimesi için şunları yazılmıştır; {“*dim/tim (t/d, e/i dönüşmesi) biçiminde de söylenen bir kök. Bu kökün içerdiği anlam yalnızca söylemek, konuşmak, demek eylemlerinde dilegelir. Kimi Türk ağızlarında dimek (söylemek), temek (söylemek), timek (söylemek), demek (söylemek) biçimleri vardır. Bu kökün de-di (te-ti) sesleriyle başlaması, mek’in eylem eki diye anlaşılması daha doğrudur.*”}

Aynı sözlükte “**DIM**”-kök kelimesi için; {“*yansıma sestir, kimi yerde pekiştirme ön-eki olarak geçer. Halk ağzında dımımak (uyumak), dımık (keser, uç, ılık), dımışık (ılık su), dımtmak*”}

⁷ [<S.Nisanyansozluk>]

⁸ [Sozce Sozluk, <<https://sozce.com/nedir/46423-dem-vurmak>>]

(öldürmek, bayıltmak) gibi türevleri olduğuna göre, öncül sesi ı, eylem eki mak'tır (SDD)"} diye bahseder.

Burada bir açıklama daha yapalım. Bugün “**DAMAK**” dediğimiz sözcük de muhtemelen “**DEMEK**” sözü ile kökteş olabilir. Bazı dil bilimciler Eski-Türkçe (boğaz veya geniz anlamındaki) “**tamğak**” sözcüğünün değişime uğramış biçimi olarak açıklıyorlar. Bu açıklama doğru olabilir. Ayrıca sözcük “boğaz” veya “geniz” anlamına geldiği gibi doğrudan doğruya “**damak**” anlamında da kullanılmış olmalıdır. Ancak bu sözcüğün “ağzın damı” sözcüğünden değişime uğrayarak oluştuğunu ve/veya buradaki “**DAM-**” sözcük-kökünün “damlamak” fiili kökteşi olduğu ve Eski-Türkçede bu kök sözcüğün “tam-“ şeklinde ifade edildiğini de belirtiyorlar. Açıkça söylemek gerekirse hem “ağzın-damı” anlamının hem de “damlamak” fiilinin bu sözcük ile bir ilgisi olmadığını söyleyebilirim. Bu sözcüğün “söylemek/konuşmak/ses-çıkarmak” anlamlarına gelmiş olan “demek” sözcüğü kökünden evrilmiş olması daha kuvvetli bir olasılıktır. Asıl en erken kök yine de aynı ‘de-/te-’ köküdür.

Sadece “**DAMAK**” ve “**DEMEK**” sözleri değil ama bunlara ilave olarak “**DEMLEMEK**”, “**DAMITMAK**” ve “**DEMİR**” sözleri bile ortak köktendir. Türeme farklı anlamlara işaret ederek bu kök kelimenin birden fazla anlam doğurduğuna işaret etmiş oldum. Öyle ise Türkçede sözcüklerin aldığı eklerin kökteki anlamı bozmadığını veya değiştirmedini bildiğimiz için bu sözcüklerin aynı ortak kök sözcükten ayrılmış olduğunu bu sözcüklerin ortak en eski anlamını göstererek de bu söylediklerimizi desteklememiz gerekecektir. Bu en eski ortak anlama değinmeden önce aynı kökten bir isim olarak türetilmiş bir sözcükten daha bahsedelim ve sonra konuyu bağlayalım.

“**Kutup yıldızı**” anlamına geldiği dil bilimciler tarafından gösterilen “**DEMİRKAZIK**” kelimesi, gerçekten de bazı dil bilimcilerin ileri sürdüğü gibi “**demir-direk**” anlamında mıdır? Ya da aynı soruyu şu şekilde soralım; “**Kutup yıldızı**” eş anlamlısı veya karşılığı olarak kullanılmış bir sözcük olduğu bilinen “**DEMİRKAZIK**” sözcüğünün anlam karşılığını açıklarken “**Demir-Direk**” anlamı üzerinden sonuç açıklamak isabetli olmuş mudur?

–“Nedir bu ‘**demir-kazık**’ sözcüğünün gerçek anlamı?”

“**Demir-kazık**” (Kutup Yıldızı) veya “**demek**” (söylemek) ya da “**çay-demlemek**” anlamlarına gelen kelimeler aynı “**dem-**” kök sözcüğünün türemeleri ise bunlar birbirinden oldukça uzak anlamlar olarak nasıl değişmiş olabilir?

Bu doğru bir sorudur çünkü daha önce de belirttiğimiz gibi bir kök söze eklenen ekler hiç bir durumda kökün anlamına tesir edip değiştirmezler. Bunların ortak kökten olması için kök anlamın da ortaklığa işaret etmesi veya yol vermesi gereklidir. Bir başka deyişle; Eğer bu kök Türkçe ise ve “**demlemek**”, “**demir**”, “**demek**”, “**damıtmak**” gibi sözler de bu kökün türemeleri ise türemenin anlamı köke bağlıdır ancak ek kökün anlamını hiçbir durumda değiştirmez. Tabi “**DEM-**” kök sözü için mevcut sözlüklerde gösterilen anlamlara bakarsak yanılırız.

DEM / TEM / DİM / TİM (bazı ağızlarda t/d, e/i dönüşmesi) biçimlerinde söylenen bu kökün içerdiği “en eski kök anlam” yani en erken kök anlam ne idi? “Dım-dım-dım”, “dem-dem-dem”, veya “tim-tim-tim” tekrarları erken dönemlerde konuşma taklidi sesler olabilir mi?

Bunun olduğunun da olmadığını da kanıtı yoktur ve bu konuda yazılmış olan farklı görüşler vardır. Ancak başka bir detaya daha işaret etmem gerekir ki konu daha net anlaşılsın.

“**Dem**” kelime kökünü incelediğim için “**demir**” kelimesine de değineceğim. Bir metal olarak bakır, altın gibi daha yumuşak ve erken bulunmuş ve kullanılmış metalleri bir kenara bırakırsak demirin bulunması ile yapılan ilk alet muhtemelen avlanmak ve korunmak için yapılan silahtır ve ok ucu gibi silah uçlarıdır. Öyle ki ilk zamanlarda ok uçlarına sivri dişler ve sivriltilmiş taşlar bağlanmaktaydı. Elbette, doğada daha rahat ve parçacıklar halinde bulunabilen altın ve bakır da kullanılmıştı ancak demir-metalinin keşfi bence bugün tarih kitaplarında gösterilen dönemlerden daha eski zamanlara gidiyor olabilir. Demirin doğada keşfedilmesi ile bıçaktan ve kılıçtan önce yapılan demir alet muhtemelen yine bir ok ucu idi. Bu arada demir madenini insanlar elde etmeden önce bu madenin doğa olayları neticesi eriyik olarak doğada görülmesi ve okların ucuna batırılarak kullanılmış olması da söz konusu olmuş olmalıdır. Demir doğada oksitlenme dolayısı ile diğer bazı metaller gibi binlerce yıl bozulmadan veya yok olmadan kalamamaktadır. Bu sebeple de arkeolojik bulgularda daha az demir eşya veya alet elde edilmiştir.

{Burada konuyu dağıtmamak için detaya başka bir yazıda gireceğim fakat bir alet olarak metal veya sert-taşlardan yapılmış ‘ok-ucu’ kullanılarak ağaç, kemik ve kaya gibi yüzeylere erken tanımgaların ve yazıların kazınmış olması sebebi ile ‘ok+ur-mak’ (okumak) sözcüğünün ‘ok-’ kökü ile bir alet olarak ‘ok’ sözcüğünün ortak köke bağlı türetildiğini belirtelim. Demeli, Eski-Türkçe yazılı örnekleri görülen ve ‘yazı-seslendirmek’ anlamlarında kullanılmış olan ‘okı’ sözcüğü ile ‘okçu’ ve ‘oklava’ ya da ‘okul’ sözcükleri de kökteştir diyebiliyoruz.}

“**Dem-vurmak**”, “**dem-çekmek**”, “**demlemek**”, “**demlik**” kelimelerindeki ‘**DEM-**’ söz-kökü köken olarak Farsça ve Orta Farsça “nefes”, “soluk”, “zaman” anlamına gelen sözcükten alıntı olarak gösteriliyor. Farsça sözcük Sanskritçe “**dhāmi**” veya “**dhamāni**”, (nefes, soluk, üfleme) sözcüğü ile eş kökenli olarak gösterilir ve burada da demlemek anlamı bağlantısı yoktur. Çaya ilişkin kullanımı “soluklanmak, vakit geçirmek” anlamında demlenmek fiilinden türetilmiş olmalıdır şeklinde mesnetsiz yorum yapan bazı dil bilimciler bu yorumlarına Türkçede aynı kökten türetilen kelimelere nazaran daha eski yazılı bir kaynak da gösteremezler. Sanskrit dili bu sözcüğü dar anlamı ile Ön Türk dillerinden almış olmalıdır ve sözcüğün anlamı bu dil içerisinde kayma yaşayarak aslından epeyce de eski kök anlamından uzaklaşmıştır. Eski Türkçe döneminde yazılı örnekleri olan ‘**tamıt**’ (damıtmak/damıt) sözcüğü ve ‘**damla**’ sözcüğü ya da ‘**damızlık**’ sözcüğü de burada örneklerini verdiğim (dil bilimcilerin kökleri Farsça dediği) sözcükler ile aynı Ön-Türkçe köklere bağlı türemiş sözcüklerdir. Ancak dil bilimi en eski kök anlamları düşünmeksizin bunları bölmüş ve bir kısmına sözde Farsça kök uydurulmuştur. Toplama Fars dili özellikle Eski-Azeri coğrafyası Türk dili ağızları sayesinde zenginleşmiştir.

Moleküler veya atom boyutlarında küçük birimler hakkında bu günkü bilimsel bulgulara veya fikre sahip olmayan atalarımız için bir “**su damlası**” bir kap suyun veya bir göl “**suyun en küçük birimi ve özüdür**”. “Çay-**Dem**” ise çayın “**özü, özütü dür**”. Söylemek anlamına da gelen “**demek**” kelimesi ise “**beyinde bulunan binlerce fikir ve kelimeler içinden seçilen sözcüklerin ayrılarak “özün/özetin” söylenmesidir**”. “**Demir-kazık**” olarak atalarımızın isimlendirdiği “kutup-yıldızı” anlamındaki sözün ilk bileşeni olan “**demir**” sözü “**söyleyen / gösteren / bildiren**

/ **belirten**” anlamında söylenmiş sözcüktür. Burada **“kutup yıldızı”** insanlara yönünü veya yolunu **“söylediği”** için veya yönü tayin etmelerini sağladığı için **“diyen-kazıktır”**. Üstelik buradaki ikinci bileşen söz de bildiğin **“kazık”** veya **“direk”** anlamında değil sadece **“işaret”** anlamındadır.

Eskiden göçebeler uzun yollar boyunca ilerlerken düzlük arazidelerse toprağa kazık çakar, taşları belli biçimlerde üst üste koyar ve bunlara kendi boy işaretlerini ve yön işaretlerini koyarlardı. Bundan amaç geri dönerken veya kendisinden sonra aynı boydan başkaları da aynı yola çıkarsa gidilen yön hakkında araziye bilgi bırakmaktı.

Üstelik arazide kayalıklar varsa bu işaretler kayalara **“Kazınarak”** bırakılırdı. **“Kazınarak bırakılan ize”** ve **“yazıya da” “KAZIK”** denilirdi ve bu sözcük **“oyulmuş, kazılmış, yazılmış, çizilmiş”** anlamında kullanılırdı. Bugün **‘kazi’, ‘kazmak’, ‘kazma’** sözcükleri ortak kökten türetilmiştir diyebiliyoruz. Ancak ortak en eski kök anlamı nedense bütün sözlüklerde eksik gösterilmektedir. **“Kazık”** sözcüğünün bu anlamı zamanla bir miktar anlam değişimi ile **“işaret”** anlamında da kullanılmış olmalıdır. Bugün ve geçmişte olmakla, arazilerin mülkiyet sahipleri kendi arazisinin sınırlarını belirlemek ve başkalarının arazisi ile karıştırmamak için, sınırlar arasına ve arazinin köşe noktalarına **‘kazıklar’** çakarlar veya **‘iz bırakırlardı’**. Aynı işlem bugün de yapılıyor. **‘Demir+Kazık’** (kutup yıldızı) bileşik sözcüğünde kullanılan **“kazık”** sözcüğü de yine **“işaret”** anlamında kullanılmaktaydı. Dilimizde bu sözcüğün işaret anlamında kullanımı muhtemelen sadece bugün değil binlerce yıldır var olan bir durumdur. İstanbul ağzında bu sözcüğün bu anlamı unutuldu diye bu anlamı Türkçede yok sayacak şekilde sözlüklerde kıt anlam içeriği ile açıklamalar yapmak bu sebeple yanlıştır. Sözlükler bu şekilde sakatlanalı beri aradan çok uzun yıllar geçti. Bugün eski yanlış ezberleri doğru sanan veya hocalarının yolundan devam eden dil bilimciler de kendi yazdıkları sözcük-kökünlüklerinde bu yanlış durumu devam ettirmekteler. Bunlar, anlam içeriklerini bugünkü İstanbul ağzını Türkçenin merkezinde sanarak oluşturdukları sözlüklerde, kökü dilimizde olan öz sözcüklerimizi başka dillere bağlayarak çalışmalarına devam ediyorlar. Dolayısı ile **“demir-kazık”** sözcüğünün anlamını da bilmiyorlar.

“Demir-kazık” sözcüğünün **“demir direk”** ile bir ilgisi yoktur. Bu sözcüklerin tamamının ortak kökten geldiğini ve eski kök anlamlarını bilmeyen dil bilimcilerin bir başka yakıştırmasıdır yapılan bu açıklamalar. **“Demir-kazık”** ismi anlamca **“söyleyen/diyen/belirten + işaret”** demektir. Yani **“yönünü gösteren/söyleyen işaret”** anlamında adlandırma söz konusudur.

Bir metal olarak **“dem-”** kökünden türeme bir sözcük olan **“DEMİR** sözüne gelirsek; Bu metal cevheri küçük ve oksitlenmiş parçaların toprak vb karışım içinden ısıtılıp eritilip ayrıştırılması ile elde edildiği için burada **“özütün çıkarılması”** anlamı yine de vardır. Aynen **“demlenen”** çayda **“özün ayrıştırılıp alınması”** veya **“damıtılan”** malzemedden **“özün ayrıştırılması”** veya **“düşünceler içinden söylenmek istenen sözlerin ayrıştırılmasına”** **“demek”** dediğimiz gibi bu **“DEM”** sözü kök anlamında hep bir **“özün, özütün ve özetin arayışı / belirlenmesi / belirtilmesi / alınması”** vardır. **“Damak”** sözcüğü de **“ağzın-damı”** değil **“demek istenen sözcüğü/sesi ayıran veya belirten”** anlamından dolayı **“damak”** (**deme+eki**) adını almıştır. Dil biliminin kendi anagram uydurma veya yakıştırmalarını da bilimsel sanması ayrıca hem komik hem üzerinde düşünülmesi gereken saçma bir durumdur. Atalarımız bunların sandığından veya bu saçmalıkları

yazanların kendisinden kesinlikle daha akıllıydı. Atalarımız gök-olamdan (gök âlemden) bunların yazdıklarını görüyor ve söylediklerini duyuyorlarsa muhtemelen dizlerini de dövüyorlardır.

Demir-kazık adının **kutup yıldızına** verilmiş olması bundandır. **Demeli**, atalarımızın göçer ve yarı-göçer boyları yıldızları takip ederken yolunu bulmak için ihtiyaç olan yönü tanımalarını sağlayan kutup yıldızına “**demek**”, “**söylemek**”, “**yönü söylemek**” anlamında ad vermişlerdi.

Türkçe tanımları anlamca kısır ve dar açıdan yapıp Farsça veya Arapça olanlara muhtelif yorumlar ekleyerek daha geniş açıdan ve kapsayıcı göstermek dil bilimi değildir. Bu taraflı olduğunu düşündüğüm bakış açısı ile dil bilimi yapılması değil ama ancak dil bilgilerinin yozlaştırılması veya dile anlamsız yorum katılması söz konusu olabilir.

Benim yazdıklarım ise hem dilde hem kültürde hem folklorda hem de mantıksal alanda kökleri olan açıklamalardır. Bu bakımdan anlamlı yorumlar olarak görüyorum ve kaldı ki sözcüklerin Sümer diline varana kadar köklerini ortaya sermeye çalışıyorum.

Sözlüklere eklenen mesnetsiz yorumlar ile kanıtsız tutarsız ve hayali kelime kökleri ile farklı kelimeler arasındaki köken ilişkisi tanınmaz hale gelmektedir.

Türk dilinde bu örneğini verdiğim kelimelerin birbirleri ile tam da kökten (kök anlam içeriğinden) ilişkisi vardır ve bu kök sözcüğün farklı türemelerinde de aynı bağlantılar görülebilmektedir. Bunları köklerden okuyup kelimelere doğru anlamları verenler için bunlar görünür ve anlaşılır durumdadır. Bir yanlış üzerinde akademilerinizde bin makale yazmış da olsanız, o bin makale bir yanlış doğru yapamaz. Özeti budur. İstedığınız kadar sözcük köklerini Farsçaya, Arapçaya ve başka dillere adresleyin fark etmez. Özellikle Farsça denilen dil ve PIE kökten denilen diller toplama dillerdir. Bunlar en çok sayıda sözcüğü de Ön-Türk dillerinden/Turani dillerden alıntılanmıştır. Zaten bu dillerde bu sözcüklerin türevlerinin hem sayıca hem anlamca cılızlığı ve verilen anlamların çoğunlukla dar ve kayma olması durumu, bu dillerde bu sözcüğün bir kökünün olmadığını ama bu dillere sözcüklerimizin damdan düşer gibi ilk algılanan anlam içeriği ile alıntılanmışının başka bir göstergesidir.

Sözlüklerde kelimelere doğru anlamların ve bunların köklerine de doğru bağlantılar üzerinden yapılan açıklamaların verilir verilmediği konusuna acilen tekrar bakılmalıdır. Her kök sözcüğün başlangıçta ilk (en erken) kök anlam içeriği vardı. Zamanın hangi döneminde bir kelimenin türetildiğini biliyorsanız o kelimenin o dönemdeki yaygın kullanılan anlamlarını alarak çeviri yapmalısınız. Erken dönem anlamları son dönem anlam terminolojisi ile inceleyemeyiz. "DEM" kökü daha önce "demir" mi? yoksa "demek" anlamında mı kullanılmıştır sizce? Demir sözcüğü bu kökten türeme ilk sözcüklerden birisi olamaz. Çünkü ilk kök sözcükler tek bir eş anlamlı kelime ile açıklanamayacak sayıda çok sayıda kavramları ifade ediyordu.

DEM; “birbirine karışık veya karmaşık halde bulunan çoklu şeyler içerisinden --işlenerek, (ısıtılarak / demlenerek / süzülerek / kalıplanarak--) aranan özün alınması, ayrılmasıdır”.

Toprak ve taş yığınınından demlenerek/ısıtılarak **demirin** çıkarılmasıdır ‘dem’. Bu yüzden bazı ağızlarda "**DİMİK**" kelimesine keser ve uç anlamı verilirken başka ağızlarda kafadaki karmaşık

düşüncelerden ayrılarak söylenmek istenen öz veya verilecek işaretin kendisidir “**demek**”. **Témürgen** kelimesi Divan-i Lugat-it Türk de "**ok ve kargı ucu**" anlamında verilmiştir.

Tabii-ki bu kök sözcüğün "ok ucu" anlamı ile erken Türkçe de görülüp görülmediği tartışılabilir. Ancak belli bir dönemde ok ve kargı ucu olarak demir adını verdiğimiz metalin kullanılmış olduğu nettir. O dönem demir madeninin ilk olarak elde dildiği zaman olmalıdır ve o zaman demir sözü ondan önceki söz dağarcığından çıkarımla verilmiş olduğundan **DEM** kök sözü demirin bulunmasından da daha eskidir. Bu ok ve kargı ucu anlamı bu günkü kullanımı ile bu sert metale verdiğimiz demir anlamından eski olduğu gibi bu metalden yapılan silahın "sonucu belirleyeceği veya son sözü söyleyeceği" anlamı ile özdeşleşerek ('**söyleyen**' / '**diyen**' anlamında) kullanılmadığını da iddia etmek nafiledir.

Şimdi “**değnek**” sözcüğüne tekrar geleyim. Bu kelimenin anlamı için “**dokunmak, mesaj iletmek ve/veya yön göstermek için kullanılan sopa**” diye bilirim. Zaten yukarıda Orhun yazıtlarından iki örnek paylaşmıştım ve o örneklerde ‘dokunmak erişmek veya başa-baş gelmek’ anlamları da görülmekteydi.

‘**Değirmek**’ kelimesine bazı lehçelerde ‘şikayet-etmek’, ‘bağırıp çağırmak’ anlamı da yüklenmiştir. ‘**Değnek**’ ise şikâyeti karşı tarafa (belki koyun sürüsüne) dokunmak veya dürtme veya sopa ile yön gösterir gibi bir tehdit hatırlatarak varılmış süzme kararı uygulatmak veya anlatmak ve/veya gidilecek yolu göstermek anlamından dolayı alet ismi olmuştur. Kısaca ‘**değnek**’ sözcüğü için ‘**söyleyen veya dokunan + ek**’ denilebilir.

Çomak, sopa, sap, çita, çubuk, çöp gibi sözler aslında bugün farklı anlamlarda kullanılıyor olsalar da bunların ortak yanları ağaç/bitki parçalarının veya onlardan yapılan aletlerin kullanım şekli veya fonksiyonu ya da görünüş gibi özellikleri dikkate alınarak adlandırıldığı kesindir. Değnek sözcüğü bugün ‘sopa’ anlamına geliyor şeklinde açıklanıyor olsa da, Atalarımız bu sözcüğü diğerlerinden farklı yaratmışlar çünkü eski anlamı bu aletin fonksiyonu üzerinden tanımlanmıştı ve bu tanımlama kesinlikle ‘sopa’ anlamındadır denilerek kısaltılamaz.

Bu ‘**değnek**’ sözcüğünü, onun eş anlamlılarından birisini üzerinden (kısaca SOPA şeklinde) açıklayan dil bilimciler, Tanrı katına atıldıklarında atalarından ‘sopa’ veya bir ‘değen+ek’ yiyebilirler diye düşünüyorum. Ancak yine de bu karındaşların hatırına ‘**değmeyelim**’. Bilimleri tartışmalı olsa da belki sözcükleri farklı açılardan incelemeyi de zamanla öğrenirler. Ne de olsa eklemli dilin sözcüklerini PIE biçiminde kısaltılan ‘*sözde geçmiş kök dilin*’ bir sözcüğü gibi incelemenin bir faydası yoktur. Bizim dilimizin sözcüklerinin her bir eklemi bize farklı bir bilgi verir. Çakma dil grupları sözcüklerinde bu bilgileri görmek mümkün olmaz çünkü bunlar sözcükleri damdan düşer gibi bir bütün olarak ve görece son dönemlerde almış toplama dillerdir. Eklemli dilin sözcükleri ayrılabilceği bütün bileşenler üzerinden farklı şekillerde incelenmelidir ve sözlükler yazılırken eş anlamlıları bir sözcüğün anlamı gibi göstermek yerine tanımlamalar ve açıklamalar kavramlar üzerinden ve olası bütün içerik okuyucuya aktarılacak biçimde yapılmalıdır.

Yazan: Ahmet Ardıç

Not: Bu makale ilk olarak 2018 yılında yazılmıştır ve buna zaman zaman eklemeler de yapılmıştır. Bu yazıya yapılmış en son eklemenin yapıldığı tarih de 28 Temmuz 2020 yılıdır.

Faydalanılmış olan sözlükler / kaynaklar:

- [Aydın, Nafiz ; “Büyük Sümerce Sözlük”, 2013 TDK yayınları, Ankara / ISBN 978-975-16-2609-7]
- [Etimoloji Türkçe, <www.etimolojiturkce.com>]
- [Sözce Sözlük,<www.sozce.com>]
- [S.Nişanyan-Sözlük, Çağdaş Türkçenin Etimolojisi< <https://www.nisanyansozluk.com/?> >]

YASAL UYARILAR: Bizim bu yazımızı kısmen veya tamamen paylaşmak isterseniz, yazar adını (Ahmet Ardiç) belirterek kaynak göstermek kaydı ile paylaşabilir veya alıntı yapa bilirsiniz.

*Yazışma Adresi:
"Ata Team Alberta Canada"
turkicresearch@gmail.com*